

Правосвідомість у соціально-політичному розвитку людини

Володимир Носков,

доктор психологічних наук,

ректор Донецького інституту управління

Анатолій Кальянов,

доктор медичних наук,

проректор Донецького інституту управління

Ольга Єфросиніна,

кандидат економічних наук,

проректор Донецького інституту управління

У статті розглядаються значення, поняття, зміст правосвідомості у соціально-політичному розвитку людини. Здійснюється аналіз вагомості чинників, що впливають на рівень правосвідомості громадян. Наводиться прогнозна оцінка очікуваного рівня правосвідомості на найближчі п'ять років, визначаються заходи щодо її підвищення. Пропонується використання категорії правосвідомості як індикатора соціально-політичного розвитку правової демократичної держави.

Актуальність дослідження

Конфронтація держави і громадян щодо вибору оптимальної моделі суспільного розвитку тривала віками. Держава не тільки експериментувала над населенням, впроваджуючи розроблені нею моделі соціально-політичного розвитку. Історія знає приклади збройної агресії з метою довести силою перевагу тієї чи іншої моделі розвитку. Наприкінці ХХ століття світ став на шлях боротьби з насиллям, тоталітаризмом, різними формами обмеження прав і свобод людини.

Системоутворюючим фактором правової демократичної держави завжди були, безумовно, правосвідомість і правова культура, високий рівень захищеності прав і свобод громадян. Однак людству так і не вдалося дійти згоди з фундаментальних питань цього кардинального явища [1, с. 69].

Специфіка сучасного життя полягає в тому, що система суспільних,

групових та індивідуальних прав та інтересів перебуває в динамічному, невірноваженому стані, що потребує сучасної конструкції політичного управління, здатного в тактичному і стратегічному плані здійснювати послідовну та безперервну демократизацію всієї політичної системи, що підтримується соціалізацією ринкової економіки.

Актуалізація правового аспекту в нашому дослідженні обумовлена взаємозв'язком наявного рівня духовності соціуму і стану злочинності в ньому, проявами цього зв'язку в молодіжному середовищі в умовах складного етапу формування української правової держави. Саме правовий аспект з його науково-методичною основою особливо чітко репрезентує правову поведінку громадян та відіграє важливу роль у соціально-політичному розвитку.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемам формування і розвитку правосвідомості та правової культури громадян у соціально-політичному вимірі [1 – 4] засвідчує недостатнє вивчення цієї важливої проблематики.

Метою нашого дослідження стало визначення ролі та змісту правосвідомості у соціально-політичному розвитку людини. **Об'єкт дослідження** – усвідомлення особистих норм права у правовому полі соціуму. **Предмет дослідження** – право, правовий порядок, індивідуальна, громадська, масова, професійна правосвідомість людини. **Основна гіпотеза** полягає в припущенні існування залежності правосвідомості і правової культури від сукупності факторів соціального буття, правових поглядів, уявлень, ідей, почуттів, ціннісних орієнтацій, що формуються у сфері правової поведінки особистості.

В ході дослідження вирішувалися такі **завдання**:

³⁵₁₇ здійснення контент-аналізу значення, поняття та змісту правосвідомості і правової культури особистості у соціально-політичному розвитку людини;

³⁵₁₇ оцінка чинників, що впливають на рівень правосвідомості у сфері правової поведінки особистості та соціально-політичного розвитку людини;

³⁵₁₇ проведення експертної оцінки вагомості різних за своєю природою чинників та вироблення інтегральної кваліметричної моделі правосвідомості особистості;

³⁵₁₇ оцінка очікуваного впливу різних факторів соціального буття на рівень формування і розвитку правосвідомості;

³⁵₁₇ вироблення прогнозу правосвідомості особистості на найближчі п'ять років у контексті „країна – регіон – місто”;

³⁵₁₇ визначення перспектив подальших наукових досліджень ролі правосвідомості у соціально-політичному розвитку людини.

Методологічну і теоретичну базу дослідження складала структурні

компоненти правосвідомості як інтегральної соціальної, юридичної та психологічної категорії, що формується в правовому полі соціуму і відображається у правовій поведінці людини, аксіологічний і структурно-функціональний підхід до розуміння сутності правосвідомості та правової культури особистості [1 – 3].

Методи дослідження

Для визначення змісту, функцій правосвідомості і факторів, що впливають на її рівень, було розроблено спеціальну анкету оцінки правосвідомості у період професійно-особистісного становлення людини. За ознаками предметної однорідності всі фактори були поділені на чотири основні групи:

1. Соціально-політичні (менталітет країни, соціальний статус, рівень освіти особистості).
2. Рівень культури (загальна, правова, духовна, професійна).
3. Правова активність та мотивація юридичної діяльності.
4. Працездатність і стаж праці за фахом.

Оцінка вагомості цих факторів здійснювалась у два етапи. На першому було проведено ранжування від 1 до 11 фактора за принципом: 1 – висока вагомість, 11 – низька. Далі здійснювалась їх систематизація. Дослідження проводилися серед слухачів профорієнтаційного відділення (40 осіб), студентів спеціальності „правознавство” економіко-юридичного факультету (60 осіб) та науково-педагогічних працівників кафедр правових дисциплін гуманітарного ВНЗ (10 осіб). Було розроблено інтегральну кваліметричну модель оцінки вагомості факторів, що впливають на правосвідомість людини [6 – 8].

Наукова новизна дослідження полягає у встановленні інтегральної кваліметричної моделі правосвідомості особистості та оцінці очікуваного впливу різних факторів соціального буття на рівень формування і розвитку правосвідомості людини.

Теоретичне значення роботи: визначено значення, поняття, зміст правосвідомості у соціально-політичному розвитку людини, розроблено прогноз правосвідомості особистості на найближчі п'ять років у контексті „країна – регіон – місто”.

Практичне значення роботи полягає у використанні запропонованих заходів, спрямованих на підвищення рівня правосвідомості громадян у соціально-політичному розвитку правової демократичної держави.

Результати дослідження

На нинішньому етапі розвитку українського суспільства правосвідомість слід розглядати в цивілізаційному вимірі та в контексті аксіології загальнолюдських цінностей. Юридична наука, зокрема,

розглядає правосвідомість як одну з найважливіших форм свідомості людини та суспільства поряд з політичною свідомістю, мораллю, мистецтвом, релігією, наукою, філософією.

Правосвідомість можна визначити як об'єктивно існуючий набір взаємопов'язаних ідей, емоцій, поглядів, що відображають критику чинного права, а також ставлення груп та індивідів до права як цілісного соціального інституту, його системи і структури, окремих законів та інших елементів правової системи [2, с. 123].

Правосвідомість та її критеріальна характеристика – правова культура особистості — розглядаються як знання, розуміння та уміння реалізовувати в практиці соціальних відносин норми права. Важливим елементом правосвідомості та правової культури є також знання й реалізація громадських, соціальних, економічних, політичних та інших прав і свобод людини.

Правосвідомість пов'язана з глибинними світоглядними настановленнями людської свідомості, що стійко впливають на поведінку особистості. Її формування має складний характер [1, с. 69].

Правосвідомість розглядається як відбиток в індивідуальній свідомості духу й характеру чинних законів, орієнтація людини на ідеал правової держави, що визначає практичну поведінку людини як громадянина. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що правосвідомість відіграє важливу роль у розвитку будь-якої держави. Отже, без розвиненої громадської правосвідомості людини неможливе право, а без права немає правової демократичної держави.

У сфері соціального буття правосвідомість повинна стати важливим фактором гармонізації життя, надійним посередником між загальною формулою закону та конкретною особистістю для того, щоб формальне, послідовне та безумовне виконання закону не призвело до несправедливості.

В сучасному розумінні сутності правосвідомості право визначається як об'єктивна реальність, що виникає за наявності суб'єктивної реакції людей на правові норми. Тому правосвідомість є нерозривним супутником права, ефективним регулятором відносин людей, наділених волею і свідомістю. Саме у сфері психологічних реакцій право здійснює провідні принципи своєї соціальної сутності – гуманізм, справедливість, формальну рівність усіх суб'єктів правовідносин.

За статистичними даними правоохоронних органів, найдинамічніші зміни правосвідомості громадян відбуваються у сфері злочинності. Так, особами, які ще не досягли 18 років, скоюється понад 9 % усіх правопорушень, що приблизно співпадає з показниками злочинності кримінально найактивнішої групи – осіб віком від 18 до 29 років.

Останні кримінологічні дослідження встановлюють нові якісні характеристики злочинів неповнолітніх, що розглядаються як

дискримінантні індикатори пріоритетів і тенденцій розвитку суспільства, у тому числі й духовних. Мотиви скоєння правопорушень свідчать про домінування в світогляді молоді інтересів споживання (75 %), що обумовлюється як економічними проблемами, так і духовною обмеженістю молоді. Найтяжчі правопорушення неповнолітніх характеризуються особливою жорстокістю. Швидко зростають показники злочинності серед осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності. Збільшилася питома вага злочинів (до 25,6 %) серед учнів шкіл [4, с. 65].

Розглядаючи правосвідомість як полідисциплінарну категорію, слід враховувати, що людина осягає світ трьома засобами: духовним (ірраціональним), практичним і теоретичним (раціональним). Головне у людській особистості – духовна спрямованість. Духовність робить акцент на загальнолюдських цінностях, охоплюючи представників усіх релігій. Віра розглядається як цінність, що існує без антагонізму з розумом. В умовах нестабільності сучасного суспільства для зміни ситуації на ліпше необхідна духовна освіта – системне, логічне та наукове виховання підростаючого покоління.

Враховуючи реальну соціокультурну (релігійну, етичну, мовну) неоднорідність України, актуальною справою постає вироблення сучасної мультикультурної доктрини, політики, освіти, в яких би враховувався як позитивний, так і негативний світовий досвід мультикультуралізму [5, с. 77]. Її реалізація на рівні навчально-виховного процесу може забезпечити виховання повноцінного й соціально-активного громадянина незалежно від етнічного походження та світоглядних орієнтацій.

Суспільства країн пострадянського простору прийшли до усвідомлення, що без релігійно-моральних, етнонаціональних основ право втрачає свою силу, відтак правосвідомість деформується.

Важливими регуляторами духовного життя і соціальної поведінки людей будь-якої конфесії є релігійні норми. Вони забезпечують солідарний зв'язок між людьми, надають особливого сенсу та додаткову ціннісну інформацію громадянину, поглиблюють його соціальні орієнтації.

Для оцінки міри значущості факторів, що впливають на рівень правосвідомості особистості, здійснено дослідження, в межах якого в спеціально розробленій анкеті пропонувалося проранжувати за значущістю 11 факторів: рівень освіти, стаж роботи за фахом, менталітет країни, загальну культуру, працездатність людини, її соціальний статус, рівень духовної, професійної і правової культури, мотивацію до юридичної діяльності, правову активність особистості (**таблиця 1**).

Аналіз свідчить про неоднорідність оцінки вагомості факторів, що впливають на рівень правосвідомості, з боку слухачів профорієнтаційного відділення, студентів та науково-педагогічних працівників гуманітарного ВНЗ. Так, фактором номер один за мірою впливу на рівень правосвідомості слухачі профорієнтаційного відділення вважають правову активність, а

Правосвідомість у соціально-політичному розвитку людини

Володимир Носков, Анатолій Кальянов, Ольга Єфросиніна

студенти і науково-педагогічні працівники кафедр правових дисциплін – правову культуру, що відображає рівень досягнень у сфері правової поведінки особистості. До першої п'ятірки найвагоміших чинників за мірою впливу на правосвідомість крім зазначених вище факторів також увійшли: на думку слухачів профорієнтаційного відділення – мотивація до юридичної діяльності (2,92), духовна (3,02), професійна (3,09) та правова культура (3,14). У свою чергу, студенти серед п'яти найважливіших факторів визначили духовну (2,17), професійну культуру (2,26), правову активність (2,96), мотивацію до юридичної діяльності (3,18). Науково-педагогічні працівники кафедр правових дисциплін до найвагоміших факторів, спроможних впливати на рівень правосвідомості громадян, віднесли: освіту (2,12), професійну (2,18), духовну (2,21) та загальну культуру (2,64). Тобто, виокремили, в якості підґрунтя, синтез різних видів культур. Порівняння з п'ятьма найвагомішими факторами, що впливають на рівень правосвідомості громадян за оцінкою різних категорій учасників навчального процесу, свідчить про тотожність оцінок студентами і слухачами, тоді як науково-педагогічні працівники вилучили з першої п'ятірки мотивацію до юридичної діяльності і правову активність. Замість цих факторів вони запропонували в якості вагомих загальну культуру особистості та рівень освіти.

Таблиця 1

Рангова оцінка вагомості факторів, що впливають на рівень правосвідомості особистості ($\bar{x} \pm S\bar{x}$), ранги*

Найменування факторів	Їх оцінка :		
	слухачами профорієнтаційного відділення	студентами	науково-педагогічними працівниками ВНЗ
Рівень освіти	3,92±0,09	3,87±0,09	2,12±0,09
Менталітет країни	4,18±0,06	5,12±0,06	4,92±0,06
Соціальний статус громадянина	4,26±0,08	4,12±0,08	4,18±0,08
Правова активність	2,18±0,12	2,96±0,11	3,18±0,10
Духовна культура	3,02±0,06	2,17±0,05	2,21±0,06
Правова культура	3,14±0,08	2,02±0,07	2,06±0,08
Професійна культура	3,09±0,12	2,26±0,11	2,18±0,10
Загальна культура	3,94±0,08	3,82±0,08	2,64±0,09
Працездатність	3,18±0,09	4,56±0,08	4,02±0,09
Мотивація до юридичної діяльності	2,92±0,13	3,18±0,14	3,02±0,13
Стаж роботи за спеціальністю	3,96±0,04	4,23±0,05	2,97±0,04

* чим менший ранг, тим вагомішим є фактор, що розглядається.

На основі експертної оцінки вказаних факторів науково-педагогічними працівниками гуманітарного ВНЗ було розроблено інтегральну кваліметричну модель оцінки значущості факторів, що впливають на рівень правосвідомості особистості (Псо):

$$P_{co} = 0,17\Phi_1 + 0,16\Phi_2 + 0,15\Phi_3 + 0,12\Phi_4 + 0,09\Phi_5 + 0,06(\Phi_6 + \Phi_7 + \Phi_8) + 0,05(\Phi_9 + \Phi_{10}) + 0,04\Phi_{11},$$

де Φ_1 – стаж праці; Φ_2 – мотивація до юридичної діяльності; Φ_3 – правова активність; Φ_4 – працездатність людини; Φ_5 – рівень освіти; Φ_6 – духовна культура; Φ_7 – правова культура; Φ_8 – професійна культура; Φ_9 – загальна культура; Φ_{10} – соціальний статус людини; Φ_{11} – менталітет країни.

Чим більші коефіцієнти, тим вагомішими є фактори впливу на рівень правосвідомості особистості.

Розрахунки свідчать, що реалізація заходів з підвищення соціального статусу і престижу громадян у сучасному суспільстві, рівня юридичної освіти населення та менталітету країни може збільшити рівень правосвідомості приблизно на 18 %. Реалізація у повному обсязі заходів щодо формування загальної, духовної, правової і професійної культури здатна збільшити рівень правосвідомості більше, ніж на 20 %. Підвищення рівня юридичної діяльності та правової активності громадян в період соціалізації може забезпечити збільшення показника правосвідомості приблизно на третину.

На основі результатів експертних досліджень, проведених за участю науково-педагогічних працівників гуманітарного ВНЗ, було розроблено прогноз зміни рівня правосвідомості особистості громадян на період до 2010 року (таблиця 2).

Таблиця 2

Прогнозна оцінка рівня правосвідомості особистості громадян на найближчі п'ять років (до 2010 року), %

Градації прогнозової оцінки	В Україні	В Донецькому регіоні	В м. Донецьку
Збільшення	22,4	33,1	33,9
Зниження	10,2	11,0	9,8
Залишаться на тому ж рівні	67,4	55,9	55,1

Приблизно дві третини експертів вважають, що в Україні рівень правосвідомості залишиться без змін. Одна десята частина впевнена в тому, що правосвідомість підвищиться. За результатами прогнозних досліджень встановлено тенденцію підвищення оцінок експертів в напрямі „країна – регіон – місто”.

Отже, в основі соціальної політики в сучасному суспільстві мають бути правосвідомість і правова культура особистості, що забезпечує адекватну

соціально-психологічну модель її поведінки шляхом синтезу моральної та правової свідомості.

Перспективи подальших наукових досліджень проблематики правосвідомості у соціально-політичному розвитку людини полягають у визначенні рівня правосвідомості та правової культури різних соціальних категорій громадян, що живуть в окремих адміністративно-економічних регіонах, встановленні пріоритетів у правовому полі соціуму на етапі демократичного соціально-політичного державотворення.

Висновки

1. У соціально-політичному розвитку людини на етапі формування правової демократичної держави найважливішу роль відіграє правосвідомість, яка репрезентує правову поведінку громадян в правовому полі соціуму. Саме правосвідомість і правова культура є системоутворюючими факторами соціально-політичного розвитку людини, які слід розглядати в цивілізаційному вимірі і в контексті аксіології загальнолюдських цінностей.

2. Правосвідомість є однією з найважливіших форм свідомості людини та суспільства поряд з політичною свідомістю, мораллю, мистецтвом, релігією, наукою, філософією. Це об'єктивно існуючий набір взаємопов'язаних ідей, емоцій, поглядів, що відображають критику чинного права, ставлення громадської групи та індивідів до права як цілісного соціального інституту, його системи і структури, окремих законів та інших елементів правової системи. Без розвинутої громадської правосвідомості неможливе право, а без права немає правової демократичної держави.

3. Оцінка вагомості факторів, що впливають на рівень правосвідомості особистості, різними категоріями учасників навчального процесу в гуманітарному ВНЗ свідчить, що, на думку слухачів профорієнтаційного відділення та студентів-юристів, найбільш значущими є рівень правової активності, мотивація до юридичної діяльності, духовна, професійна і правова культура. Науково-педагогічні працівники з п'ятірки найвагоміших факторів, що впливають на правосвідомість, вилучили мотивацію до юридичної діяльності та правову активність і додали рівень освіти та загальну культуру особистості.

4. Розрахунки свідчать, що реалізація заходів з підвищення соціального статусу і престижу громадян у сучасному суспільстві, рівня їх юридичної освіти може збільшити рівень правосвідомості приблизно на 18 %. Впровадження в повному обсязі заходів щодо формування загальної, духовної, правової та професійної культури може підвищити рівень правосвідомості більше, ніж на 20 %. Підвищення рівня юридичної діяльності та правової активності громадян в період соціалізації може забезпечити збільшення показника правосвідомості на третину.

5. Прогнозна оцінка рівня правосвідомості особистості на найближчі п'ять років (до 2010 року) свідчить, що в Україні рівень правосвідомості залишиться без змін. Одна десята частина експертів впевнена, що правосвідомість громадян підвищиться. За результатами прогнозних досліджень встановлена тенденція збільшення оцінок експертів в напрямі „країна – регіон – місто”.

Література:

1. **Губарь О. М.** Тенденции развития правосознания молодежи в современной Украине // Молодежь и государство: Материалы Второй международной научно-практической конференции, г. Святогорск, 24 – 26 октября 2003 года. – Донецк, 2003. – С. 69.
2. **Новгородцев Л. И.** Кризис современного правосознания. – М., 1999. – 269 с.
3. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М., 2000.
4. **Бородінов В. Д., Бородінова В. В.** Молодь і духовність // Молодежь и государство: Материалы Второй международной научно-практической конференции, г. Святогорск, 24 – 26 октября 2003 года. – Донецк, 2003. – С. 65.
5. **Стріха М.** Культурна політика України: регіональні, етнічні та конфесійні аспекти // Сучасність, 1995. – №9. – С. 77.
6. **Азгальдов Г. Г., Райхман Е. П.** О квалиметрии. – М.: Изд-во стандартов, 1978. – 172 с.
7. Квалиметрия / А. В. Гличев, Я. Б. Шор, И. Б. Погожев // Стандарты и качество, 1970. – № 11. – С. 30 – 34.
8. **Колганов А. В.** Квалиметрия: Учебно-методическое пособие. – Донецк, 1995. – 23 с.